

Περιεχόμενα

Οι συγγραφείς του τόμου	9
Εισαγωγή	11
Κλ. Ναυρίδης, Ν. Χρηστάκης	

Μέρος πρώτο: Το νόημα σε κρίση

1. Οι συνθήκες κρίσης στις σύγχρονες κοινωνίες	21
J. Barus-Michel	
2. Μερικά νοήματα χωρίς σημασία	31
Θ. Τζαβάρας	
3. Ένσαρκο υποκείμενο και κοινωνικός δεσμός: σε αναζήτηση του νοήματος	39
J. Rhéaume	
4. Για μια πραγματολογική θεμελίωση του νοήματος	57
Θ. Γεωργίου	
5. Ζήτημα ονόματος και γένους: το πρόβλημα της ονομασίας των ομοφυλοφίλων	65
J.-Ph. Bouilloud	

Μέρος δεύτερο: Κοινωνικές σχέσεις

1. Η ισχύς του φόβου και ο φόβος της ισχύος	79
Γ. Μανιάτης	
2. Φιλία και κρίση νοήματος στη μετανεωτερική εποχή	91
Π. Χαλάτσας	
3. Η επιστήμη κάνει θαύματα! Περί ιεροποίησης της επιστήμης και της τεχνολογίας	105
Ν. Χρηστάκης	

4. Αφηγηματικά σενάρια για τη νομιμοποίηση της βίας:
παιχνίδια για αγορά στην εποχή της παγκοσμιοποίησης 119
Α. Βιδάλη

Μέρος τρίτο: Εργασιακός χώρος

1. Η κρίση του συμβολικού στον χώρο της εργασίας 137
V. de Gaulejac
2. Το πρόβλημα της αμφιθυμίας στους μεταμοντέρνους οργανισμούς
και η αναζήτηση νοήματος. Μέσα ή έξω από το σύστημα; 151
Αθ. Χατζούλη
3. Στάση εγγύτητας και διαπραγμάτευση του ορίου 163
P. Roche

Μέρος τέταρτο: Εκπαιδευτικές σχέσεις

1. Από το νόημα της γνώσης στο συναπάντημα του εαυτού 181
Μπ. Ντάβου
2. Σχολικές εορτές: οι εκπαιδευτικοί επεξεργάζονται
εθνικές ταυτότητες 197
Θ. Δραγώνα

Μέρος πέμπτο: Πόνος ψυχικός και σωματικός

1. Χρόνια οργανική νόσος: σωματικός και ψυχικός πόνος
– οργανική και ναρκισσιστική προσβολή 221
Στ. Παρασκευά
2. Η αναγνώριση του «υποκειμένου με πολλαπλή αναπηρία»:
μια σύνθετη διεργασία 239
F. Blondel

Βιβλιογραφία 259

Οι συγγραφείς του τόμου

Jacqueline Barus-Michel

Κοινωνική Ψυχολόγος, Ομότιμη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Paris VII

Άννα Βιδάλη

Κοινωνιολόγος, Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Frédéric Blondel

Ερευνητής, Εργαστήριο Κοινωνικής Αλλαγής, Πανεπιστήμιο Paris VII

Jean-Philippe Bouilloud

Ερευνητής, European School of Management, Παρίσι

Θόδωρος Γεωργίου

Διδάκτωρ Φιλοσοφίας

Θάλεια Δραγώνα

Κοινωνική Ψυχολόγος, Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Vincent de Gaulejac

Κοινωνιολόγος, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Paris VII

Γιώργος Μανιάτης

Φιλόσοφος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κλήμης Ναυρίδης

Καθηγητής Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Μπετίνα Ντάβου

Γνωστική και Εκπαιδευτική Ψυχολόγος, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Στέλλα Παρακευά

Κλινική Ψυχολόγος, Νοσοκομείο Pitié-Salpêrière, Παρίσι

Jacques Rhéaume

Πανεπιστήμιο του Québec, Montréal

Pierre Roche

Κοινωνιολόγος, Centre d' Etudes et des Recherches sur les Qualifications,
Μασσαλία

Θανάσης Τζαβάρας

Ψυχίατρος, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Παναγιώτης Χαλάτσος

Δάσκαλος, Διδάκτορας Κοινωνικής Ψυχολογίας

Νικόλας Χρηστάκης

Κοινωνικός Ψυχολόγος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Αθηνά Χατζούλη

Κοινωνική Ψυχολόγος, Λέκτορας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εισαγωγή

Κλ. Ναυρίδης, Ν. Χρηστάκης

Οι υπερσύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται σήμερα από μια βαθιά κρίση του συμβολικού, μια κρίση του νοήματος. Και αυτό τόσο στο επίπεδο της κοινής λογικής, εκείνης δηλαδή που αποτυπώνεται στις σκέψεις, τα συναισθήματα, τις πράξεις και τις επικοινωνίες των καθημερινών ανθρώπων, όσο και στο επίπεδο του επιστημονικού λόγου που αποπειράται να τις περιγράψει ή να τις «ερμηνεύσει». Στο επίπεδο του επίσημου, δημόσιου λόγου του κράτους, των πολιτικών, των κομμάτων, των μέσων μαζικής ενημέρωσης, αλλά και στο επίπεδο της πιο μύχιας και ιδιωτικής επικοινωνίας που μπορεί να έχει ένας άνθρωπος με τον εαυτό του και με κοντινά του πρόσωπα, στην ατέρμονα προσπάθειά του να καταλάβει αυτό που τον καταλαμβάνει, να συλλάβει διά της λογικής και του συναισθήματος το ακατάληπτο. Διότι μόνον έτσι το νόημα έχει νόημα. Όταν αναπνέει, είναι ζωντανό και κατορθώνει να συναντήσει και να συνενωθεί με το συναίσθημα, όταν ανακουφίζει, όταν οδηγεί στην αλλαγή.

Ο απλός καθημερινός άνθρωπος αδυνατεί σήμερα να κατανοήσει πολλά από αυτά που συμβαίνουν στον ίδιο ή γύρω του. Δηλαδή, γιατί αν και πτυχιούχος είναι άνεργος, αν και ζει σε πλούσια χώρα βλέπει γύρω του αστέγους, αν και εργάστηκε πολλά χρόνια σκληρά και ευσυνειδήτητα βρίσκεται στα 50 του απολυμένος...

Από το άλλο μέρος, οι κοινωνίες αλλά και οι όποιες πολιτικές δυνάμεις, είτε κατέχουν την εξουσία είτε τη διεκδικούν, αδυνατούν να παράγουν έναν λόγο πειστικό, που να αγγίζει τα νιάτα, προσφέροντας ιδανικά με πιστοποιητικό γνησιότητας, ιδανικά που δεν ακυρώνονται καθημερινά μπροστά στα μάτια τους, μέσα από την ίδια τη ζωή, αλλά κατευθύνονται με μια σταθερή, αληλέγγυα και αγωνιστική προσήλωση σε στόχους δημιουργικής αλλαγής για ένα καλύτερο μέλλον.

Το παράδοξο βέβαια είναι ότι αυτό το έλλειμμα κατανόησης και πειθούς συγκατοικεί με ένα πρωτοφανές πλεόνασμα «εξυπνάδας» και «αποτελεσμα-

τικότητας». Γιατί πράγματι, αν υπάρχει κάτι που πάνω από όλα υποτίθεται ότι χαρακτηρίζει σήμερα τις πιο ανεπτυγμένες περιοχές αυτού του πλανήτη είναι ο λεγόμενος εξορθολογισμός. Ένας υπερεξορθολογισμός με οικονομικά κατά βάση κίνητρα, με στόχο σε κάθε περίπτωση τη μεγιστοποίηση του αποτελέσματος με το ελάχιστο δυνατό κόστος, ο οποίος διατρέχει ολόκληρο σχεδόν το φάσμα της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής, την οικονομία, την πολιτική, την ψυχαγωγία, την εκπαίδευση, ακόμη και την ίδια την έρευνα. Σήμερα πράγματι οι τρόποι χρηματοδότησης και οικονομικής και διοικητικής διαχείρισης των ίδιων των διαδικασιών παραγωγής και διάδοσης της γνώσης, κινούμενοι εντελώς μέσα στο πνεύμα αυτού του υπερεξορθολογισμού, θα πρέπει δίχως αμφιβολία να επηρεάζουν κάπως ακόμη και το αποτέλεσμα της πανεπιστημιακής διδασκαλίας και της έρευνας.

Γιατί, as μην ξεχνάμε, αυτός ο άκρατος ορθολογισμός που σφραγίζει την εποχή μας, διασπασμένος από ένα ζωτικό κομμάτι του εαυτού του, το κομμάτι εκείνο που επιθυμεί και ονειρεύεται, διαχωρισμένος από κάθε αληθινά οραματική ιδεολογία και αληθινό συναίσθημα, παράγει αναπότρεπτα και πολλά μη ορθολογικά αποτελέσματα. Τι άλλο συμβαίνει, λόγου χάριν, όταν η υπερανεπτυγμένη ανθρωπότητα, στην υποτιθέμενη προσπάθειά της να ικανοποιήσει εκρηκτικές καταναλωτικές ανάγκες και να θρέψει φτηνά όσο γίνεται περισσότερους, δηλαδή με το μεγαλύτερο δυνατό κέρδος, δηλητηριάζει τον κόσμο με ακατάλληλα τρόφιμα, καταστρέφει τις διατροφικές αλυσίδες και τα οικοσυστήματα, μολύνει με θανατηφόρους ρύπους τον αέρα που αναπνέουμε, παράγει φτώχεια, προσφυγιά, ανεργία και κοινωνικό αποκλεισμό;

Στον υπερμοντέρνο παγκοσμιοποιημένο κόσμο μας οι κοινωνικές κρίσεις εμφανίζονται και βιώνονται με διαφορετικό τρόπο, σε διαφορετικά επίπεδα και με διαφορετικούς όρους στις διάφορες χώρες. Δεν συμβαίνουν τα ίδια στις λεγόμενες υπερανεπτυγμένες κοινωνίες με αυτά που συμβαίνουν σε εξαθλιωμένες περιοχές του πλανήτη, ούτε αυτά που μπορεί να συμβαίνουν στη μια ή στην άλλη περίπτωση είναι ίδια με εκείνα τα οποία βιώνονται σε χώρες που βρίσκονται κάπου ανάμεσα, είτε πιο κοντά στην ακραία «ευημερία» είτε πιο κοντά στην ακραία φτώχεια.

Στις υπερσύγχρονες κοινωνίες, όπως άλλωστε και στις άλλες που εξελίσσονται ακολουθώντας τα αναπτυξιακά πρότυπα των πρώτων, δεν μπορούμε να μιλάμε για γενικευμένη κρίση, εκτός εάν αυτή, όπως θα δούμε

σε τούτο το βιβλίο, είναι κρίση ιδεολογική και κρίση του νοήματος. Κρίσεις βεβαίως δημιουργούνται διαρκώς σε ανθρώπινο και ομαδικό επίπεδο, ως συνέπειες μιας παράλογης λογικής του ίδιου του συστήματος. Οι κρίσεις συνεπώς αυτές είναι αναμφίβολα κοινωνικές, αλλά δεν αποτελούν κρίση της κοινωνίας. Δεν είναι η κοινωνία, ή δεν είναι *ακόμη* η κοινωνία που είναι σε κρίση. Η ευρύτερη κοινωνία φαίνεται να μπορεί να τις εμπεριέχει χωρίς η ίδια να μπαίνει σε κρίση.

Μιλάμε συνήθως για κρίση οικονομική, για κρίση πολιτική, για κρίση αξιών, για κρίση προσωπική, χωρίς πάντοτε να είμαστε ικανοί να λάβουμε υπόψη όλες τις παραμέτρους που παρεμβαίνουν ούτε στη δημιουργία της και στην έκφρασή της σε ατομικό, σχεσιακό και (μακρο)κοινωνικό επίπεδο, ούτε βέβαια και στον οποιονδήποτε έλεγχο της, και άρα συμμετέχοντας πολύ συχνά σε ένα είδος μυθοποίησής της.

Σύμφωνα με την πλέον ευρεία και γενική αντίληψη στο ατομικό, στο ομαδικό ή και στο κοινωνικό επίπεδο, «κρίση» ονομάζουμε μια αιφνίδια, απρόβλεπτη και οδυνηρή ανατροπή της συνέχειας, όπου αυτό που κυρίως προσβάλλεται και αχρηστεύεται είναι ένας τρέχων μηχανισμός διατήρησης της ισορροπίας στη βάση της οποίας τα «μέρη» απαρτιώνονται και λειτουργούν ικανοποιητικά ως «όλον». Συνήθως τα πρώτα είναι τα άτομα και το δεύτερο οι ομάδες, οι θεσμοί, οι κοινωνίες.

Δεν χρειάζεται να είναι κανείς ψυχολόγος ή κοινωνιολόγος για να παρατηρήσει ότι σήμερα, ολοένα και περισσότερο, βλέποντας τα πιστεύω και τα ιδεολογικά σπινίγματα που είχαν μέχρι πρότινος να χάνονται το ένα μετά το άλλο, σε έναν κόσμο απάνθρωπα σκληρό που φαίνεται να μην πιστεύει πια σε τίποτα άλλο παρά μόνο στο χρήμα, στην κοινωνική διάκριση και στην καλοπέραση, ορισμένοι από τους πτημένους της ζωής, από αυτούς που «δεν τα κατάφεραν» ή που «το σύστημα πέταξε έξω», στην προσπάθειά τους να κρατηθούν κάπου στον κοινωνικό ιστό βρίσκουν ως έσχατο καταφύγιο τη συμμετοχή σε βαθιά παλινδρομημένες συλλογικότητες, οι οποίες συγκροτούνται πάνω σε φαντασιώσεις διωκτικές, μανιακές και καταθλιπτικές. Αντιμέτωπα με την ανυπαρξία ενός δημόσιου χώρου και χρόνου, για να μιλήσουν, να πουν τον πόνο τους και να «ακουστούν», συχνά, κυρίως μάλιστα εάν δεν έχουν την κατάλληλη ψυχική συγκρότηση, ωριμότητα και αντοχή, τα άτο-

μα οδηγούνται ή στην εκδραμάτιση και στο βίαιο ξέσπασμα ή στο κλείσιμο στον εαυτό τους και στην κατάθλιψη.

Ο όρος «κρίση» γενικά φαίνεται να παραπέμπει τόσο στη ρήξη μιας «προηγούμενης» δυναμικής ισορροπίας όσο και στην παρούσα αδυναμία ρύθμισης και σταθεροποίησης νοημάτων και σχέσεων έτσι ώστε να επέλθει μια κάποια σταθερότητα που να ικανοποιεί τα δρώντα υποκείμενα. Για τα υποκείμενα αυτά όμως, ακόμη και το να κατονομάσουν την κρίση και να αναγνωρίσουν την ύπαρξή της δεν είναι κάτι το αυτονόητο. Υπάρχει πάντα ένα είδος αντίστασης στην παραδοχή ότι τα πράγματα έχουν φτάσει στο μη περαιτέρω και μια αντίσταση στην αλλαγή που συνδέεται με κάποια νοσταλγία για τα περασμένα. Συχνά το παρελθόν θεωρείται λιγότερο απειλητικό από ένα «τώρα» στο οποίο κυριαρχούν το άγχος, η ένταση, η ανασφάλεια, η ενοχή και ο φόβος για ένα αβέβαιο μέλλον. Αυτός ο τελευταίος δεν μετριάζεται πια από την υποτιθέμενη τάση του δυτικού ανθρώπου για πειραματισμό και γενικά για «πρόοδο».

Σε ένα άκρως μαζοποιημένο περιβάλλον, με τη σημαντική φθορά των προτύπων εξουσίας και αυθεντίας, με τα ολοένα αυξανόμενα προβλήματα στη διαχείριση της πολυπλοκότητας η οποία συνάδει με τον τεχνικό πολιτισμό, με την υπερπαραγωγή νοήματος που προκαλεί η γενικευμένη αναστοχαστικότητα, καθίσταται αδύνατον να διακρίνουμε την κρίση από την «κανονική» λειτουργία ενός συνόλου αλληλένδετων και πολύπλοκων συστημάτων.

Κρίσεις όμως υπάρχουν. Τις υποψιαζόμαστε ή τις παρατηρούμε παντού. Κρίσεις που ξεσπούν και ενδημούν με ή χωρίς εκδήλωση συγκεκριμένων αναταραχών που να αποδίδονται ρητά σε κοινωνικά ή άλλα αίτια. Είμαστε συχνά υποχρεωμένοι να πούμε ότι μια κρίση επωαζόταν επειδή παρακολούθησαμε την έκρηξή της. Τι σημαίνει όμως το να συλλέγουμε τις ενδείξεις της και να επεξεργαζόμαστε θεωρητικά τις τάξεις πραγμάτων που την υπέθαλπαν *εκ των υστέρων*; Και, πέρα από τις τρέχουσες τεχνικές παρέμβασης ψυχοκοινωνικού τύπου, η επιμέρους σχετική γνώση είναι αξιοποιήσιμη, από ποιους και με τι κόστος; Γι' αυτό και είναι εδώ χρήσιμο να διακρίνουμε την *ανοιχτή κρίση*, που συνίσταται στη βίαιη απορρύθμιση σε έναν συγκεκριμένο χωρόχρονο, τη *λανθάνουσα κρίση*, που ενδημεί ως αποτέλεσμα υπόγειων συγκρούσεων, και τη *δυνητική κρίση*, που αποτελεί μια «φυσιολογική» και μόνη κατασκευή και ανακατασκευή των κοινωνικών οντοτήτων (Lévy, 1998).

Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, και αυτό ενδιαφέρει ιδιαίτερα την κοινωνιολογία και την ψυχοκοινωνιολογία, τα μέλη συγκεκριμένων ομάδων, οργανώσεων ή κοινωνιών που βρίσκονται σε κρίση σε κάποιον τομέα της ύπαρξής τους αποτελούν τους κατ' εξοχήν «φορείς» της κρίσης. Τι τους συμβαίνει; Πώς τη βιώνουν; Τι μπορούν να πουν γι' αυτήν; Διαπιστώνουμε (Giust-Desprairies, 2002· Barus-Michel, 1990) ότι συνήθως τα άτομα αυτά αισθάνονται αποκλεισμένα από τα δίκτυα και τους μηχανισμούς στους οποίους είχαν την αίσθηση ότι «φυσικά» και «νόμιμα» ανήκαν, πράγμα που τα οδηγεί να αντιλαμβάνονται αρνητικά την (απρόσωπη) εξουσία και τους συγκεκριμένους εκπροσώπους της, καθώς και να αποεπενδύουν σημαντικούς τομείς της ύπαρξής τους, όπως η εκπαίδευση, η εργασία και οι προσωπικές σχέσεις. Τα κενά που δημιουργούνται έτσι εύκολα «γεμίζουν» με χωρίς έρεισμα ενορμήσεις, με άτακτες, βίαιες και επιθετικές αλληλεπιδράσεις, όπου κατακρημνίζονται οι ατομικότητες. Παράλληλα, ο λόγος που οργανώνει και νομιμοποιεί κάθε είδους δράση χάνει το νόημά του και τη συμβολική ισχύ του, κάτι που οδηγεί στη σύγχυση ως προς τα ισχύοντα σημεία αναφοράς και στη βαθμιαία κατάρρευση των συστημάτων που ρυθμίζουν την ίδια την κατανομή των κοινωνικών θέσεων. Λόγος, ομιλία, σχέσεις και πρακτικές χάνουν την αξία τους ως περιέχοντα, καθώς οι πραγματικές και συμβολικές κοινωνικές οντότητες απ' όπου ο καθένας αντλούσε με τον τρόπο του ταυτότητα, νόημα και αναγνώριση διαλύονται και κομματιάζονται. Σ' ένα τέτοιο κλίμα βιωμένης, αλλά συχνά μη εκφραζόμενης απειλής άλλοτε κυριαρχεί ο γενικευμένος ανταγωνισμός (χωρίς διαμεσολαβήσεις και χωρίς οποιαδήποτε δυνατότητα συμβιβασμού) και άλλοτε η πλήρης αναδίπλωση στον εαυτό.

Αυτή η *υποκειμενική διάσταση* που συνδέεται με το αίσθημα της απειλής, με το άγχος και με μια γενικευμένη εντύπωση αποσύνδεσης και απομόνωσης, βρίσκεται σ' ένα είδος αντίληψης με τη δομική ρήξη. Το σύστημα εντός του οποίου αναγνωρίζονται, αντλούν τα στοιχεία της ταυτότητάς τους και ενεργούν καθημερινά χάνει τη συνοχή του ως πραγματικό και συμβολικό πλαίσιο ύπαρξης. Οδηγούμαστε εδώ σε αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε *ρήξη νοήματος*. Τα θεσμικά υποστηρίγματα της καθημερινότητας, που πριν φαίνονταν στέρεα και αναλλοίωτα, εμφανίζονται απογυμνωμένα από το κύρος τους, συγκεχυμένα και αυθαίρετα, αγγίζοντας το σύνολο της κοινωνίας σε μια κρίση των κοινωνικών φαντασιακών σημασιών (Castoriadis, 1990). Οι πρότερες συ-

νεκτικές αναπαραστάσεις, χάνοντας τη σταθερότητα και το προφανές τους, αδυνατούν να παράσχουν έναν μίτο που θα μπορούσε να οδηγή σε κάποια έξοδο. Τα υποκείμενα βιώνουν κάθε κατάσταση ως αδιέξοδη καιιώθουν ακινητοποιημένα σε ένα ασταθές και α-σύλληπτο παρόν, που δεν προσφέρει λαβές για ελπίδα, για δυνατότητα καλύτερου ή έστω βιώσιμου μέλλοντος.

Η κρίση των κοινωνιών, η κοινωνική κρίση, απασχολεί την κλινική κοινωνιολογία και την ψυχοκοινωνιολογία κυρίως ως *κρίση στο επίπεδο των ανθρώπινων σχέσεων και της κοινωνικής μικρο-κλίμακας*. Σε ατομικό επίπεδο, ενδιαφέρει η κρίση στη ζωή ενός ανθρώπου που προκαλείται υπό την πίεση βίαιων και ριζικών κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικοεπαγγελματικών αλλαγών, όπως η ανεργία, η προσφυγιά, η μετανάστευση, η επαγγελματική υποβάθμιση ή αναβάθμιση κ.λπ. Σε συλλογικό επίπεδο, μπορεί να απασχολεί η κρίση σε μια οικογένεια, σε έναν οργανισμό, στο σχολείο, σε μια κοινότητα κ.λπ. Όλα αυτά προσεγγίζονται κυρίως *από τη σκοπιά του υποκειμένου και με έμφαση στο βιωματικό στοιχείο*. Τέλος, ως επί το πλείστον, όχι όμως και κατ' ανάγκην, *στο πλαίσιο κάποιας μορφής παρέμβασης* με στόχο την αλλαγή ή την παροχή ψυχοκοινωνικής βοήθειας και στήριξης.

Ούτως ή άλλως όμως μια κρίση, τόσο σε ατομικό όσο και σε σχεσιακό και σε κοινωνικό επίπεδο, παρά τις όποιες συναισθηματικές, συγκινησιακές, συγκρουσιακές ή άλλες διαστάσεις της, εμφανίζεται, όπως είπαμε, κυρίως ως *ξαφνική ανατροπή στο επίπεδο του νοήματος*. Εντελώς απρόβλεπτα και απροειδοποίητα, μια κατάσταση απορρυθμίζεται, οι επανορθωτικοί μηχανισμοί αποδεικνύονται αναποτελεσματικοί, το υποκείμενο που τη βιώνει δεν καταλαβαίνει πια τι γίνεται και μερικές φορές δεν μπορεί ούτε καν να το πει –γιατί γίνεται και πώς μπορεί να το αλλάξει.

Αυτή η αδυναμία συμβολοποίησης, η αδυναμία να το κατονομάσεις, να το πεις, να μιλήσεις γι' αυτό, είναι ένα από τα βασικά συστατικά στοιχεία μιας κρίσης. Η κρίση έχει μέσα της πάντα και κάτι το ακατανόμαστο.

Η κατάκτηση ή η επανάκτηση του νοήματος είναι από μόνη της παράγων αλλαγής, είναι από μόνη της «θεραπευτική», με την ευρύτερη δυνατή σημασία του όρου. Φυσικά εδώ δεν αναφερόμαστε στο νόημα ως πληροφορία (στο αμιγώς γνωστικό επίπεδο), αλλά ως κάτι πιο σύνθετο και άρα πιο αληθινό, που για να κατακτηθεί πρέπει πρώτα να σε κατακτήσει. Στο νόημα ως βιωμένη γνώση.

Από το άλλο μέρος, ίσως η κρίση σήμερα δεν είναι μόνο μια διασάλευση της αντιστοιχίας ανάμεσα στο κοινωνικό βίωμα και στο νόημα, αλλά κάτι πολύ περισσότερο. Φαίνεται ότι γενικότερα τα ίδια τα εξηγητικά συστήματα βρίσκονται παράλληλα σε κρίση, με την έννοια ότι αδυνατούν να καταλήξουν σε έγκυρα και πειστικά νοήματα. Έτσι, η αναζήτηση νοήματος δεν περιορίζεται μόνο σ' εκείνο που μπορεί να εξηγήσει μια συγκεκριμένη κρίση. Αναφέρεται σε μια συνολική έλλειψη που κατ' εξοχήν χαρακτηρίζει την υπερμοντέρνα κατάσταση.

Στο πεδίο του συμβολικού είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτό που συμβαίνει με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Τα ΜΜΕ, ως ο ισχυρότερος ίσως κοινωνικός μηχανισμός παραγωγής νοήματος, συμβάλλουν τα μέγιστα στη διατήρηση και την περαιτέρω ενδυνάμωση αυτής της σύγχυσης, μιας σύγχυσης συμβολικής, ιδεολογικής, συναισθηματικής. Στο να μην καταλαβαίνει δηλαδή τελικά κανείς τίποτα, αισθανόμενος ότι πληροφορείται για τα πάντα.

Καθώς οι κοινωνικές μονάδες, τα συμβολικά συστήματα, οι θεσμοί, οι οργανώσεις αλλάζουν ταχύτητα, πιο γρήγορα απ' τις δυνατότητες ατομικής προσαρμογής, τα υποκείμενα δεν μπορούν πλέον να αντλήσουν ταυτότητα, νόημα και αναγνώριση. Καινούριες γνώσεις, καινούρια σχέδια, αέναα αναδιατασσόμενες δομές, ιδεώδη υπερβολικά άπιαστα ή πεζά, εξουσίες χωρίς έμπνευση και κύρος, λειτουργικές μονάδες αλληλεγγύης σε μόνιμη αμφισβήτηση, συμβολική οργάνωση σε μόνιμη «εξέλιξη»... Τα άτομα δεν έχουν πια κάποιο σταθερό τόπο επένδυσης και αντιμετωπίζουν συναισθήματα απώλειας, άγχους και καταστροφής που προκαλεί η κοινωνική απελευθέρωση των απωθημένων ενορμήσεων και επιθυμιών. Η απειλή ενός κόσμου χωρίς σημεία αναφοράς και χωρίς ένα μίνιμουμ συμβολικών εγγυήσεων επιτείνει το αίσθημα της εσωτερικής απειλής που οφείλεται στην ευθραυστότητα του εγώ και στην ενορμητική αταξία. Η αναζήτηση νέων αντικειμένων επένδυσης και η συμβολοποίηση καθίστανται βαθμιαία αδύνατες.

Οι ψυχοκοινωνιολόγοι των οργανώσεων ξέρουν σήμερα ότι η κρίση αποκαλύπτει, με τρόπο βίαιο και χωρίς δυνατότητες επεξεργασίας, τις άρρητες και απαρνημένες αντιφάσεις που επέτρεπαν την ύπαρξη των αισθημάτων ενότητας, καθώς και τα αμυντικά συστήματα στα οποία ο δεσμός στηριζόταν έτσι ώστε να διασφαλίζονται το νόημα και η συνοχή (Giust-Desprairies, 1991).

Σε σχέση όμως με την ενδημούσα κρίση σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς και με τις επιπτώσεις της στα συγκεκριμένα πλαίσια ζωής, τι δυνατότητες «μεταβατικότητας» (Kaës και συν., 1979) προσφέρονται ώστε να βρεθεί ένας συμβιβασμός ανάμεσα στην πίστη και την προσήλωση σε προηγούμενες λογικές και στη βαθμιαία εκπόνηση νέων σημασιών, ώστε να ενδυναμωθεί η εμπιστοσύνη στην υποκειμενική συνέχεια και στην ικανότητα εγκαθίδρυσης νέων σημαντικών σχέσεων –πράγματα που αποτελούν τις προϋποθέσεις μιας λελογισμένης και ανοιχτής σε ένα μέλλον εμπειρίας της ρήξης;

Η απάντηση είναι δύσκολη. Ίσως η επικέντρωση στον στοχασμό και την έρευνα αναφορικά με τα σύγχρονα κοινωνικά και ατομικά ζητήματα και προβλήματα (όπως αυτά διαπλέκονται), καθώς και η αποστεγανοποίηση των θεωριών, των σχολών σκέψης και των επιστημονικών και μεθοδολογικών αναφορών μπορεί να συμβάλουν στη διάνοιξη δρόμων επικοινωνίας ανάμεσα στην κοινωνική επιστήμη και στα ενίοτε ξεχασμένα ή παραγνωρισμένα υποκείμενα και αντικείμενά της.

Το βιβλίο περιλαμβάνει δεκάξι κείμενα και είναι χωρισμένο σε πέντε μέρη. Στο πρώτο μέρος (*Το νόημα σε κρίση*) παρουσιάζονται και συζητιούνται τα πιο γενικά ζητήματα που αφορούν τη θεμελίωση, την αναζήτηση και την κρίση του νοήματος για το άτομο, την κοινωνία, αλλά και την ίδια την επιστήμη. Στο δεύτερο μέρος (*Κοινωνικές σχέσεις*) διερευνώνται ορισμένες διαστάσεις της συγκρότησης του νοήματος σε διάφορα επίπεδα (πολιτικό, κοινωνιολογικό, ψυχοκοινωνιολογικό). Ακολουθούν προβληματισμοί στις θεματικές περιοχές της *Εργασίας*, της *Εκπαίδευσης* και του ψυχικού και σωματικού *Πόνου*.